

Elmi nəşrlər

Keyfiyyətli dərsliklərin yazılması günün tələbidir

Müasir dövrün ən mühüm elmi problemlərindən biri ekoloji mühitin qorunması və gələcək nəsillər üçün yaşayış şəraitinin saxlanmasıdır.

XX əsrin elm sahələrində qazanılan nailiyyətlərdən biri də qədim ekologiyanın yenidən elmlər sistemində daxil edilməsi və elmlərin ekologiyalaşdırılmasıdır. Keçən əsrin ortalarından başlayaraq müxtəlif adda ekoloji təmayüllü dərslər vəsaitləri və dərsliklər yazılmağa başlanmış, əsrin sonuna qədər ekologiyanın tədrisinin və kadr hazırlığının genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq hər bir sahə üçün ekoloji təlimlər formalaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində islahatlar mərhələsi həyata keçirildikcə orta və ali məktəblər üçün yazılan dərsliklərin nəinki sayı, eyni zamanda keyfiyyəti, xüsusilə informasiya zənginliyi yüksəlmiş, onlar müasirliyi və ekoloji məzmunu ilə fərqlənmişlər. Ölkəmiz müstəqillik yoluna qədəm qoyduqdan sonra təhsil sisteminin global məzmunu genişlənməmiş, yaradıcı alimlər qısa vaxt ərzində dərslik və dərslər vəsaitləri ətrafında müstəqil düşüncəyə malik olduqlarını nümayiş etdirmişlər. Eyni zamanda ekologiyanın müxtəlif səviyyələrinin (kosmik, planetar, regional, lokal və s.) məzmununu təhlil edə bilmişlər. Yeni nəsil ekologiya və coğrafi ekologiya kimi mürəkkəb sahələrdə də yeniliklər yaratmışlar. Deyilənlərlə əlaqədar çoxlu sayda nəşr edilən kitabların daha yeni nümunələrin və elektron tərtibatlarının hazırlanması da çox vacib məsələlərdən biri olmuşdur.

Diqqəti cəlb edən belə ki, tablardan biri də BDU-nun professoru Şövqi Göyçayskinin "Coğrafi ekologiyanın əsasları" kitabının rus dilində çap edilməsidir (Bakı, "Ekoprint" nəşriyyatı, 2018). Həmin kitab indiyə qədər bu istiqamətdə bütün MDB-də yazılan kitabları təkrar etmir. Müəllif göstərir ki, ekologiyanın formalaşması bütün elmlərin və eləcə də coğrafiya elminin transformasiyasına təsir göstərmiş, bununla

da elmlərin inteqrasiyasının yeni mərhələsi yaranmışdır. Bu kitabı diqqətlə oxuduqda dünyanın dərk edilməsinin yeni mərhələsinin başladığını, fənlərarası əlaqələrin elmin inkişafında mühüm rol oynadığını bir daha görmək mümkündür.

Dərslərdə Yer kürəsinin - materiklərin, təbii sferaların, dünya okeanının ekoloji xüsusiyyətləri, Günəş-Yer, Günəş-biosfer münasibətlərinin tsikli, fəslə, ritmik dəyişikliklərinin ekoloji gedişi və məzmunu elmi şəkildə təhlil edilir. Eyni zamanda göstərilir ki, son 200 ildə məhsuldar qüvvələrin inkişafı, təbiət-əhali-istehsal sahələrinin intensiv inkişafı ölkə və regionların struktur və ərazi dəyişikliyinə güclü təsir göstərmişdir. Bütün bunlar nəticə etibarilə ətraf mühiti gərginləşdirmiş və ona görə də təbiəti kəpə və mühafizə tədbirlərinə ehtiyac yaranmışdır. Ekoloji proseslərin sosial, iqtisadi, siyasi, elmi və s. məzmun kəsb etməsi ilə əlaqədar olaraq elmlərarası sahəyə çevrilmişdir. Bununla əlaqədar müəllif ekologiyanın elmlər sistemində yerini verməklə yanaşı, coğrafi ekologiyanın da coğrafiya elmində yerini düzgün təsvir etmiş, eyni zamanda yeni dəlillərlə göstərmişdir ki, elmin və təhsil sisteminin ekologiyalaşdırılması tədriscən ümumi inkişafa təsir göstərir və bir növ onu stimullaşdırır.

Müəllif həmin sahənin elmi anlayışlarını, predmetini, elmlərarası əlaqəsini şərh etməklə yanaşı, bir sıra mübahisəli məsələlərə (təbii təkrar istehsal və ictimai istehsalın təkrar istehsalının, təbii şəraitin və təbii ehtiyatların ümumi və fərqli cəhətləri; texnosferin biosferin əksinə istiqamətlənməsi və s.) aydınlıq gətirmişdir.

Kitabda yeni ideyalardan biri də ondan ibarətdir ki, müasir ekologiyanın formalaşmasında, onun gələcək perspektivləri fonunda "Böyük ekologiya"nın konturları cızılır və tədriscən həmin sahə elmlər sistemində aparıcı rola malik olur.

Müəllif ekoloji prosesləri Yer planetar və kosmik

xassələri ilə əlaqələndirməklə yanaşı, onların fəlsəfi məzmununun açılmasını önə çəkir. Onun fikrincə, ekologiyanın araşdırılmasında təbiət-əhali-istehsal sistemləri daxili və sistemlərarası əlaqələrlə öyrənilməlidir. Göstərilənlərlə əlaqədar sistemlərdə daxili və sistemlərarası qanunların və qanunauyğunluqların ekoloji məzmunlarının açılmasına, onların tədqiqi ilə əlaqədar müxtəlif elm sahələrinin nümayəndələrinin məqsədyönlü əməkdaşlığına şərait yaradılmalıdır.

Alim ekologiyanın və onun sahələrinin formalaşmasına dair nəinki respublikada olan, eyni zamanda xarici ölkələrin ədəbiyyatları ilə də yaxından tanış olduğundan ekologiyanın, xüsusilə coğrafi ekologiyanın elmi və praktiki sahəsinə dair cəsarətli fikirlər söyləyə bilmişdir.

Müəllif bütün təbii sferalardan əlaqələrin ekoloji məzmununu şərh etməklə yanaşı, onlar arasındakı uyğunluğu və ziddiyyətləri şərh edir, eyni zamanda izahını verir ki, sferalərarası vaxtaşırı ziddiyyətlər ekstremal məzmun kəsb etsə də, sferalar tədriscən harmoniya yaratmağa meyillidir, yəni onlar arasında bütövlük qanunu daim özünü göstərir. Fəqət biosferlə texnosfer arasında əlaqələr əsasən texnosferin yaratdığı ziddiyyətlərlə zəngin olduğundan həmin proses güclü monitoring və analitik təhlillər tələb edir. Müəllifin təhlillərində oxuculara çatdırılır ki, müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf təbii şəraitdən və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi inki-

şafın ən mühüm yoludur. Lakin həmin sahədə problemlərin elmi-metodoloji əsasları kifayət dərəcədə açılmamışdır. Məhz bunun nəticəsidir ki, insan ekosistemlərinin optimallaşdırılmasında problemlər qarşısında qalır.

Ümumiyyətlə, dərslik 19 fəsil və çoxlu sayda bölmələrdən ibarətdir. Burada ekologiyanın, xüsusilə coğrafi ekologiyanın elmi, metodoloji, metodiki məsələlərinə və s. aydınlıq gətirilmişdir. Kitab oxunaqlıdır, tələbəri düşünməyə, hadisələrə ekoloji baxımdan yanaşmağa sövq edir. Dərsləkdəki biliklərə yiyələnən oxucu anlayır ki, ekocoğrafi biliklərin elmin digər sahələrində əsas kimi qəbul edildikdə onların əməli fəaliyyətləri daha səmərəlidir, coğrafi informasiya sistemlərinə (CIS) olan tələblər daha keyfiyyətlə təmin edilə bilər.

Bəzi bölmələrdə dərin elmi təhlillərin verilməsi maraqlı olsa da, dərslik tələbindən bir qədər kənara çıxır. Bu da onun oxucu auditoriyasının daha geniş olacağına inam yaradır. Dərsləkdə verilən əyani vasitələr - şəkillər, qrafiklər, xəritə-sxemlər olduqca məzmunludur, zəngin informasiyalara malikdir, təsvir edilən biliklərin qavranılmasını asanlaşdırır.

Ümumilikdə Şövqi Göyçayskinin yazdığı kitab coğrafi ekologiya sahəsində ilk orijinal dərslik olmaqla, fəsilələrin və bölmələrin şərh baxımından elmi yeniliklərə, zəngin informasiya mənbəyinə əsaslanır. Kitabı post-sovet məkanında nəşr edilən azsaylı kitablarla müqayisə etsək, onun özünəməxsusluğunun və fərqləndiyinin şahidi olarıq. Ən başlıcası odur ki, kitab müasirliyinə görə yalnız ekoloqlar, coğrafi ekologiya sahəsində təhsil alan və çalışanlar üçün deyil, digər sahə üzrə ixtisaslaşan mütəxəssislər, gənc yaradıcı alimlər və geniş oxucular üçün də əhəmiyyətli olacaqdır.

Ramiz MƏMMƏDOV,
AMEA akademik
H.Ə.Əliyev adına
Coğrafiya İnstitutunun
direktoru, akademik